

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

VÁROS ÉS ELIT

A HORTHY-KORI KECSKEMÉT
TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI
MEGKÖZELÍTÉSben

Szilágyi Zsolt

Témavezető: Dr. Timár Lajos

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2011

I.

AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSE, A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA

A dolgozat látszólag két egymástól élesen elváló részből, egy történeti földrajzi és egy társadalomtörténeti munkából áll. A földrajzi megközelítést Kecskemét mezővárosi volta tette szükségessé, ám a magyar történetírói gyakorlattal ellentétben nemcsak színesítő, bevezető funkciót szántunk e történeti földrajzi elemzésnek, hanem azt a széles értelemben vett környezetet akartuk segítségével megérteni, amelyben a helyi elit kialakult, formálódott és tevékenykedett.

Abból az előfeltevésből indultunk ki, hogy eme környezetek karakteres vonásai jellegadóan visszatükröződtek az elit szerkezetében, s egyúttal meghatározták annak mozgásterét is. Ehhez előbb az évszázadokra visszanyúló városfejlődési ívet vázoltuk, majd a város néhány — megítélésünk szerint — jellegzetes, egymásra épülő arcát értelmeztük. Így született meg a „homokváros”, a „tanyás város” vagy épp a „piacváros” kép (hogy csak e néhányat említsük) a Horthy-kori Kecskemétről.

A várossal szemben a helyi elit értelmezése már nehezebb feladatnak bizonyult. A problémát az okozta, hogy a hazai irodalomban, de — ismereteink szerint — az angolszász tudományos munkákban sem alakult ki egységes nézet arra vonatkozólag, hogy a helyi elitet miképpen lehetne úgy megközelíteni, hogy azt a maga funkcionális sokszínűségében, komplexitásában értelmezzük. Ehhez egy új elitfogalom kidolgozására tettünk kísérletet. A helyi (városirányítási, gazdasági és társadalmi) elitetek közös metszetét multifunkcionális elitként értelmeztük. Segítségével olyan kérdésekre igyekeztünk választ találni, mint az elitcsoportok létszáma, a csoportokban lejátszódó szerkezeti változások s azok kiváltó okai, a vagyoni-jövedelmi helyzet, vagy mint a hatalmi hálók mintázata.

A strukturális megközelítés részeként lebontottuk az általunk konstruált szerkezetet, dekonstruáltuk a multifunkcionális elitcsoportokat. Ehhez léptékváltásra volt szükség. A vizsgálódást nominális szinten folytattuk tovább, amivel célunk az

volt, hogy az átlagos csoportjellemzőket feloldva rámutassunk a csoportokon belüli életszerűségre, sokszínűségre.

A dekonstruálás közben felismert (hatalmi, gazdasági, foglalkozási, rokoni, szomszédsági stb.) hálók mentén megnyílt az út a kirajzolódó csoportok megragadásához. Ezek közül csak néhány — mint a foglalkozási vagy a vagyoni-jövedelmi — struktúra megírására vállalkoztunk.

II.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK, ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

A város arcainak megrajzolásához a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának Kecskeméti vonatkozású anyagai közül a következő fontosabbakat használtuk fel: a Városi Tanács közigazgatási, népszámlálási iratait és szabályrendeleteit a Főispáni Hivatal ínségnyhító akcióiról szóló dokumentumait. A Polgármesteri Hivatal elnöki, közigazgatási, gazdasági és különkezelt iratait. A Mérnöki Hivatal, a Közellátási Hivatal és a Közigazgatási Bizottság iratait. Ezen kívül felhasználtuk még a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, a Kecskeméti Katona József Társaság, a Kecskeméti Leszámítoló és Pénzváltó Bank, a Duna-Tiszaközi Körzeti Mezőgazdasági Hitelszövetkezet és a Városi Zálogintézet iratait valamint a különböző személyekről szóló magániratokat, a városi térképgyűjteményt s az egyéb kéziratok gyűjteményét is. A Magyar Országos Levéltárban őrzött Magyar Távirati Iroda napi tudósításait és a Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentéseit. Felhasználtuk továbbá a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának Dokumentációs Gyűjteményét, mint ahogy a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményét is.

A nyomtatott források közül a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara éves jelentéseit, az 1935. évi gazdacímtárat, az 1936. évi mezőgazdasági címtárat, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal népszámlálással kapcsolatos (Új Sorozatban megjelent) köteteit és a Magyar Királyi Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet évkönyveit (1920–1940) használtuk. Emellett digitális forrá-

sokat is alkalmaztunk – mint az első katonai felmérés kecskeméti térképlapjait, a filmhíradókat vagy az Országos Széchenyi Könyvtár képeslapgyűjteményét.

Az elit megírásához több számítógépes adatbázist készítettünk, melyek együtt 800–900 ezer bruttó adatot tartalmaznak. Összeállításukhoz a következő forrásokat használtuk: közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyvek (1921–1940, 1930–1940), legnagyobb adót fizetők listái (1921–1940), országgyűlési választásra jogosultak névjegyzéke (1939), Kecskemét város név- és címtára (1922–1940), Kecskeméti Közlöny Naptára (1928–1940) illetve saját készítésű interjúk (2003–2010).

A dolgozatban alapvetően az analizáló, a leíró és ahol lehetőség adódott rá a komparatív szemléletmód a meghatározó. A magyar társadalomtörténet-írástól a legutóbbi időkig idegen, nemegyszer kliometrikus módszerek alkalmazása adatgazdaggá, így helyenként „szárazzá” tették a munkát, amit a leíró betétekkel igyekeztünk oldani. Az értekezésben egyszerre működik az ökológiai és a szociológiai szemlélet. Keveredik jó néhány történeti aldiszciplína, mint a várostörténet, a gazdaságtörténet, a mentalitástörténet, a történeti demográfia vagy épp a történeti földrajz látószöge s fogalmi rendszere.

A szöveghez 57 táblázatot és 74 saját szerkesztésű ábrát, térképet készítettünk, továbbá illusztrációs szándékkal 12 képet illesztettünk az anyaghoz.

III.

AZ EREDMÉNYEK TÉZISSZERŰ FELSOROLÁSA

Hosszú időtávlatban szemlélve, az évszázadok során változó helyi lehetőségek kihasználásában és a széles értelemben vett környezeti (földrajzi, politikai, közigazgatási, gazdasági stb.) feltételekhez való alkalmazkodásban, tehát a kihasználás és az alkalmazkodás finom összjátékában születtek meg a kecskeméti városfejlődés egymásra épülő lépcsőfokai.

Ennek egyik meghatározó eleme a Duna–Tisza közti kereskedelmi tranzitfolyosó időben változó forgalmi dinamikája volt, amely többek között a kisjégkorszak klímaviszonyainak és a nyugati árukeresletnek megfelelően változott. Ehhez iga-

zodott a város gazdasága-társadalma. A 18–19. században a futóhomok megkötésére tett erőfeszítések egyik következménye lett a szőlőföldek és a külterületi lakosságszám növekedése. A vasút megjelenésével és a hegyvidéki filoxérapusztítással pedig felértékelődött a városkörüli homok.

Homokváros: Kecskemét földrajzi sajátosságai, bizonyíthatóan, jellegadó formában beépültek a helyi társadalom gondolatvilágába, közvetett módon pedig önképébe; vagyis a földrajzi preformációk helyi gazdasági, társadalmi hatása erősebb, meghatározóbb volt Kecskeméten, mint bármely más alföldi nagyvárosban. A mezőgazdaság kiemelt lokális szerepéből eredően a város társadalma (is) erősen sebezhető volt. Ezt igazolták az 1935-ben egymást követő természeti csapások, amikor a vetésterületben 40, a gyümölcsfákban 60-70 százalékos kár keletkezett, ami a város társalmának 30-40 százalékát (egzisztenciális szempontból) rendkívül komolyan érintette.

Tanyás város: Egy — Erdei Ferenc s Mendöl Tibor nevével fémjelzett — régi, egészen eddig lezáratlan vitát felelevenítve megállapítottuk, hogy a korábban feltételezett mértékhez képest a klasszikus tanyaelv már jóval kevésbé érvényesült a Horthy-korszakban, ugyanis a tanyáknak ekkor már több mint 90 százaléka nem tartozéktelepülés. Ehelyett a korabeli tanyarendezési tervek alapján és a Thünen-körök felrajzolásával a város körüli „tanyahálózatot” koncentrikus zónákban képeztük el. A tanyák a várossal olyan ciklikusan ismétlődő, félévre újraéledő-felerősödő, majd a következő félévre elgyengülő-elhaló gazdasági szimbiózisban álltak, ahol a családok eltávolodva, de nem elszigetelve, a várostól valóban külön éltek.

Barackváros: A helyi földbirtok-politikának köszönhetően 1916 és 1935 között nagyjából 5 ezer kat. holddal, több mint 40 százalékkal nőtt a zöldségesek, szőlők és gyümölcsösök területe. A csaknem egymillió gyümölcsfa bő negyedét ekkor már a kajszibarack adta. E gyümölcs iránt hatalmas kereslet mutatkozott az olasz, az osztrák, a svájci vagy a német piacokon. Lényegében ez tette (többek mellett) lehetővé a helyi gazdasági prosperitást a két világháború között.

Piacváros: Kecskemét piaci vonzáskörzete főleg tanyáira terjedt ki, de gravitációs mezejébe tartozott még a várostól nyugatra, 20-30 kilométerre fekvő legközelebbi hat falu is. (E vonzáskörzet keletre, a földrajzi határt képző Tisza miatt nem terjedhetett ki, északra pedig azért nem, mert Nagykőrös és Cegléd szabott gátat.) Kecskemét ennek ellenére is hatalmas (átlagosan napi 19 ezer tonnás) áruforgalmat bonyolított le, amelynek mozgatórugója a város központjában egymástól függetlenül működő termelői (export) és fogyasztói (helyi) piac volt. Az előbbi csak 1933-ra érte el azt a szintet, amit a külföldi megrendelők minőségileg elvártak. E külföldi keresletnek köszönhetően a világgazdasági válság negatív következményei kimutathatóan kisebbek voltak Kecskeméten, hiszen a jól működő exportpiac magas helyi foglalkoztatottságot eredményezett, s a kereskedők száma is duplájára emelkedett. Az országos gyümölcskivitel több mint 40 százaléka ekkor Kecskemétről származott. Így 1936-ban, a bő termésnek köszönhetően, csak a barackból több mint 9 ezer tonnát szállítottak el vasúton.

Gyermekváros: A két világháború között Kecskemétet a „gyermek városának” nevezték, nem véletlenül, mert a születések száma egyedülállóan magas, 22–26 ezrelék között alakult. A tisztifőorvosi havi jelentések feldolgozásával sikerült bizonyítani, hogy a fertilitás nem a világgazdasági válság hatására kezdett el csökkenni, hanem azt az 1928/29. évi kedvezőtlen időjárási viszonyok és a belőle eredő lokális gazdasági válság indította el. A kecskeméti baby-boom egyszerre volt köszönhető az első világháború utáni fertilitás emelkedésének és a mortalitás látványos csökkenésének. A város összetett egészségügyi intézményrendszere ekkor épült ki, amely jelentős eredményeket ért el. A csecsemőhalálozás harmadával csökkent, míg a tébécében elhunyt betegek száma negyedére (!) esett vissza a korszakban. A kiadások oroszlánrészét pedig minden esetben a város vállalta magára.

Az 1920-as években lezajló parcellázások és az évtized második felében felinduló helyi gazdaságnak köszönhetően a külterületi lakosságszám aránya egyedülállóan magasra, közel 60 százalékra nőtt, ami közvetve hatással volt a tanyasi iparos és fuvaros réteg gyarapodására.

Parasztváros? A helyiek véleménye megoszlott azzal kapcsolatban, hogy Kecskemét parasztváros volt-e vagy sem. Úgy találtuk, hogy a kérdés megítélése erősen (társadalmi) rétegspecifikus. A városirányítási elit válasza igenlő volt, mert a várost és a tanyát együtt kellett hogy lássa. Ezzel szemben a városi lakosság többsége elhatárolta magát a tanyasiaktól, mint ahogy a tanyasiak sem tartották magukat városinak. A földrajzi város nem, de a közigazgatási város bizony parasztváros volt.

A helyi birtokpolitika következtében életképes paraszti gazdaságok egész sora jött létre. Ennek köszönhetően nemcsak alföldi, hanem országos viszonylatban is egyedülálló agrártársadalmi szerkezet alakult ki, amelyhez fogható csak Hódmezővásárhelyen volt. Az 1930-as évekbeli kecskeméti kisparaszti réteg arányát 27 százalékban állapítottuk meg. A keresők több mint fele östermelésből élt. A foglalkozásszerkezeti változásokat leginkább a mezőgazdasági munkaerő-kibocsátás és az ipari szektor részleges felszívó hatása jellemezte, de emellett megfigyelhető volt a terciálizálódás lassú, ám párhuzamosan zajló folyamata is.

A helyi társadalom még mindig erősen kötődött a földhöz. A különböző foglalkozású rétegek 6–23 százalékának volt földje vagy bérlete az 1910-es években. Semmi sem utal arra, hogy ez jelentősen megváltozott volna a Horthy-korszakban. A kecskeméti gazdatársadalom 15–30 százaléka bizonyíthatóan nem östermelő volt az 1930-as években. Számításaink alapján Kecskemét mezővárosi gyökerű társadalma az alföldi, törvényhatósági jogú mezővárosok sorában, az utolsó előtti helyen, a legkevésbé megbomlott (földbirtokhoz erősen kötődő) struktúrát mutatta a vizsgált időszakban.

Adósváros: A már első világháború előtt kibontakozó helyi gazdaságszerkezeti átalakulás az 1920-as évek második felében felgyorsult, mely folyamat óhatatlanul együtt járt a gazdatársadalom szinte viharos gyorsasággal zajló, rendkívüli méretű és mértékű eladósodásával. Kecskeméten 1935-re, országos viszonylatban egyedülállóan 16 százalékra duzzadt azoknak a gazdáknak az aránya, akik nem szégyelltek nyíltan bevallani, hogy adósságuk tőkeösszege elérte földvagyonuk érték-

kének legalább egyharmad részét. Ez egyúttal a kecskeméti gazdasági társadalom páratlan vállalkozói kedvét is kellően igazolta.

Ezzel párhuzamosan a város szegényebb rétegeinél is kimutatható volt az eladósodás folyamata. A sokszor csak használati tárgyaikat, ruháikat zálogba helyezőkhöz a száma az 1930-as években duplájára emelkedett, 1940-ben megközelítette a 27 ezret, ami átlagban napi 73-74 hitelfelvételt jelentett. A növekvő tendencia alapján elmondható, hogy a korábban arra nem kényszerülő családok is újabbnál újabb záloghitel felvételére szorultak, mellyel sokan közülük adósságcsapdába kerültek.

Nyitott város: A városszociológiában elterjedt disszimilációs index kiszámításával bizonyíthatóvá lett, hogy alföldi viszonylatban Kecskeméten páratlanul alacsony volt a zsidók és nem zsidók térbeli elkülönülése ($D=25$), amely egyben azt is jelentette, hogy a két csoport térbeli interakciója rendkívül szoros volt egymással, mi közvetve utalt a befogadó társadalom nagyfokú (gazdasági-társadalmi) nyitottságára. Ez könnyen belátható, mivel a zsidók közel fele kereskedő volt a 30-as években, s a város sajátos gazdasági profiljából egyenesen adódott a zsidók és nem zsidók közötti kölcsönös egymásrataltság. Úgy véljük, e légkörnek is köszönhető a befogadás, a kecskemétiség differenciált szintjei.

Azok a zsidó kereskedők, akik nem rendelkeztek helyi földtulajdonnal, ugyan lehettek megbecsült tagjai a helyi társadalomnak, mégis a befogadás legmagasabb szintjére csak azok léphettek fel, akik helyi földbirtokosok lettek. E gazdastátus (a befogadás vonatkozásában) meghatározó volt – nemcsak a zsidók esetében.

A város eltérő arcainak megrajzolásával lehetőség nyílt arra, hogy a helyi elit képződését-formálódását, struktúrájának sajátosságait és működési mechanizmusát eredeti környezetében elképzelve, belülről értsük meg.

Helyi eliten a település azon társadalmi csoportját értettük, amely a helyi szinten rendelkezésre álló humán és anyagi tőke mentén épült fel; amely e tőkék révén magas, szervezett vagy látens pozíciókat birtokolt, s ennek megfelelően szervezett vagy látens hatalommal rendelkezett – mely hatalommal mindenekelőtt helyi viszonylatban bírt befolyással a helyi közösség egésze, egy része vagy csupán egyes

tagjai fölött. (Helyi eliten — mint kifejezésen — minden esetben az adott település teljes elitjét értjük, ami lehet városi vagy falusi elit is.) Összetétele tájanként vagy települési hierarchiaszintenként eltérő volt az adott helyi társadalom elitképző elemeinek értékkülönbözete mentén, illetve az adott település eltérő jogállása révén kialakult mennyiségi és minőségi körülményeknek megfelelően.

Bár a települési szintek mentén változó helyi elitek eltérő léptékek alapján képződtek és strukturálódtak, mégis közös jellemvonásuk, hogy a helyi elit, funkcióját tekintve, elvileg, három elitfőcsoportra osztható. Eszerint a városi elit állt egy városirányítási, egy gazdasági és egy társadalmi elitből. E három elitfőcsoport pedig újabb, kisebb csoportokra bomlott az egymással összefonódó halmazok metszeteiben. Ezeket az — elitfőcsoportok közös metszéspontjaiban kialakuló (három duális és egy komplex) — elitcsoportokat összefoglaló néven multifunkcionális elitnek neveztük el.

A kecskeméti városi elit a két világháború között mintegy 550–600 főből állt, mely közel 0,8 százalékát adta a helyi társadalomnak. A legnagyobb hatást az elit összetételére az 1929. évi közigazgatási reform gyakorolta. A reform után pusztán az anyagi tőke már kevés volt ahhoz, hogy valaki bekerüljön a városirányítási elitbe – s benn is maradjon. A városirányítási elit hatalma az 1930-as években egyre koncentráltabbá vált: amíg 1925-ben 47, addig 1935-ben már csak 9 olyan tagja volt, aki nagy vagyona vagy jövedelme mellett nem rendelkezett gazdaságirányító pozícióval, hatalommal.

A gazdasági elitnek (a gazdaságirányítási elit mellett) látens hatalma miatt részét képezte a vagyoni elit is, melyről bebizonyosodott, hogy (a világgazdasági válságban összeomlott ingatlanpiac átmeneti állapotát kihasználva) lényegesen kedvezőbb anyagi körülmények közé került. A szóban forgó elit felső harmadának vagyona 35 százalékkal, a középsőé 21 százalékkal, az alsóé pedig 26 százalékkal nőtt 1928 és 1938 között.

A kecskeméti elitet egy rugalmas, legkevésbé sem merev struktúra jellemezte, amely a két világháború között leginkább az országos kormányzati szándék válto-

zásainak, s legkevésbé a gazdasági-társadalmi körülményeknek volt kitéve. Végül is mindközül a legstabilabbnak a gazdasági elit bizonyult.

Ezután az elemzés alapjait praktikussági szempontok és módszertani okok miatt a multifunkcionális elitre (368 fő) helyeztük. Ezzel koncentráltabb formában lehetett vizsgálni az elitcsoport tagjainak funkcionális mobilitását, vagyis azt, hogy ki milyen funkcionális elithatalmi pozíciót szerzett, tartott meg illetve vesztett el a vizsgált korszakban. Ezzel fény derült arra is, hogy mi kellett a sikerhez, és mely tényezők vezettek a pozíció(k), a hatalom elvesztéséhez. A dolgozat eme részében az elemzést nominális szintre vittük, amellyel lehetővé vált egyben az általunk konstruált (multifunkcionális) elitcsoport dekonstruálása is.

Multifunkcionális elit: A pozíciók megszerzéséhez az utat legtöbbször a megüresedés nyitotta meg, mely gyakran együtt járt egyfajta generációváltással, hisz az „érkezők” általában fiatalabbak voltak, a 40-es éveikben jártak. Számos alkalommal bizonyítottuk, hogy a pozíciószerezést éppen a nagy vagyon, illetve a felhalmozása során megszerzett széleskörű ismertség, presztízs segítette, ami jól használható eszköz (tőke) volt különösen a városirányítási elitpozíció begyűjtéséhez. Mivel a városatyai hatalom számos esetben kézzelfogható, látványos manifesztáció volt, így a társadalomban létező, működő csoport képzetét keltette, mely gyakran lehetővé tette a gazdaságirányítási vagy a társadalmi pozíció(k) megszerzését is.

Az elitbe való bekerülést tehát egyfelől jól segítette a vagyon, kiváltképp a földvagyon még akkor is, ha csak várományosa volt az illető, akár egyenes ágon, akár felesége öröksége révén. Másfelől ugyanilyen jól hatalomra váltható tőke volt a felsőfokú (különösen a jogi) végzettség.

A többéves, évtizedes (városirányítási) elittagság alatt élvezett hatalom, kiépített kapcsolatháló s elnyert nagyobb tekintély, jó (üzleti) érzékkal párosulva számos esetben bizonyíthatóan megtámasztotta az adott személy (és családja) anyagi helyzetét, miközben nemegyszer jelentős vagyongyarapodás is kimutatható volt.

A kapcsolatépítésben, közvetve a pozíciószerezésben nagy előny volt a finom modor, a konfliktuskerülő jellem; az, ha valaki a társasági élet középpontjába tu-

dott kerülni. Sokat nyomot a latba az is, ha az illető neves, régi, köztiszteletben álló, helyi család sarja volt. Ez persze nem jelentette azt, hogy a nem kecskeméti születésűek nem juthattak helyi elitpozíció(k)ba; hiszen számos esetben igazolható volt — az „idegen-származás” ellenére — a sikeres elitszereplés; jóllehet legtöbbször együtt járt a befogadás, a kecskemétiesség magasabb szintjével, amelynek bizony része volt a gazdastátus megszerzése. Az újabb, de eltérő funkciójú pozíciókat s a velejáró hatalmat egyforma eséllyel lehetett megszerezni, ha már valaki a helyi elit tagja volt.

Kitartó, szorgalmas munkával, kiemelkedő szaktudással, kellő anyagi háttérrel és jó kapcsolatokkal megtartható volt a multifunkcionális elithatalom. Amennyiben valaki mindhárom (komplex) elitfunkcióval rendelkezett, jó esélye volt arra, hogy élete végéig megőrizze (sőt gyarapítsa) pozícióit, ugyanis amíg a duális elitekben a kicserélődés 74–97 százalékra, addig a komplex elitben már csak 45 százalékra tehető a vizsgált időszakban. A pozícióvesztés leggyakoribb oka az időskori visszavonulás, esetleg a vagyoni-jövedelmi helyzet romlása volt. Az utóbbi esetben a csőd elkerülésére, az anyagi helyzet stabilizálására tett erőfeszítés általában annyira lekötötte az adott személyt, hogy gyakran kénytelen volt feladni elitpozícióit, mindenekelőtt a városirányítási hatalmat; azonban e helyzetben is arra törekedtek, hogy legalább a társadalmi elitpozíciókat megtartsák.

Más megítélés alá esik, ha valaki nyugdíjazáskor vagy betegségből adta fel a városatyai megbízatást, mert ilyenkor azért igyekeztek vagy a gazdaságirányítási vagy a társadalmi (gyakrabban az utóbbi) elitpozíciót megőrizni. Persze előfordult olyan is, hogy valaki teljesen visszavonult családjá nyugalomába. Végül, hiába volt minden előnyös vonás, kedvező humán vagy anyagi tőke, ha adott esetben e mögül hiányzott az ambíció – mert bőven akadt erre is példa.

Multifunkcionális elitkoncepciónk mindössze egy eszköz, módszer volt arra, hogy vizsgálni tudjuk az elitbekerülés feltételeit, a hatalom megtartásának hátterét s a pozíciókon keresztül — egyéni szintig lebontva — a városi elit hatalmi hálóját. A dekonstruálás után nyilvánvalóvá vált, hogy az elit csak egy egészen finom belsőszervezettel írható le. E „finomstruktúrát” úgy képzeltük el, mint számos ki-

sebb-nagyobb gócpontot, amiknek megvoltak a központi figurái (ikonjai), s akik az adott mikrocsoport karakterét is nagyban meghatározták. Voltak olyanok, akik ezekbe a csoportokba nem tudtak, de szerettek volna bekerülni. Ők az egyes mikrocsoportok gravitációs terébe, úgynevezett holdudvarába fogódtak. Voltak, akik több ilyen holdudvarba is belekerültek, belesodródtak, de egyik csoport mellett sem kötelezték el magukat, vagy egyikbe sem nyertek teljes bebocsátást. S voltak olyanok is, akik nem törekedtek arra, hogy egyik vagy másik csoportosuláshoz közelebb kerüljenek. E finomstruktúra nemcsak a hatalom hálójá, hanem a rokonság, az iskolázottság-műveltség, a foglalkozás, az üzlet vagy éppen a vagyon-jövedelem hálójá mentén formálódott, épült fel.

Mivel a társadalomtörténeti csoportvizsgálatoknál alapvetően fontos nézőpont a foglalkozási és a vagyoni-jövedelmi viszonyok tárgyalása, amellet döntöttünk, hogy a dekonstrukció után nominális szintről építkezve a kecskeméti elit foglalkozási és vagyoni-jövedelmi hálóját (struktúráját) is megrajzoljuk.

A multifunkcionális elit 41 százalékanak egynél több foglalkozása (vagy munkaköre) volt. Ezt is figyelembe véve a multifunkcionális elit foglalkozásszerkezeti arányai sokkal kiegyensúlyozottabb képet mutattak, mint a nem-multifunkcionális elité.

A vizsgálat egyik lényeges megállapítása, hogy az 1930-as években a közigazgatási reform miatt 24 százalékra zuhant gazdák aránya látványosan visszaállt a városirányítási elitben (a reform előtti szintre); az érték az évtized végére ismét 30 százalék fölé emelkedett. Ez azzal magyarázható, hogy a gazdasági válságot megtapasztaló kecskeméti (agrár)társadalom bizalma még inkább a gazdák felé fordult, ugyanis amíg 1929-ben a városirányítási elit gazdáinak csak 55, addig öt évvel később már 65 százaléka került be a helyi parlamentbe általánosan választott jogcímen. Ez arra utalt, hogy a kecskeméti elit a helyi társadalomnak mélyen integrált része volt. A társadalom többdimenziós, erős kötődése a földhöz — egyfajta önszabályozó mechanizmusként — meggátolta az elit eltávolodását, kiszakadását.

A Debrecennel való összehasonlítás arra is fényt vetett, hogy a vagyoni elit erózióját Kecskeméten nem az iparosok és a kereskedők, hanem sokkal inkább az

értelmiség és a tisztviselők generálták. Ennek ellenére a világgazdasági válság éveiben is prosperáló gyümölcsexportnak köszönhetően a helyi kereskedőtársadalom hatalmas hasznot hajtott.

1938-ban Kecskeméten mindössze 25 olyan személy élt, akinek az éves jövedelme meghaladta a 24 ezer pengőt (68 százaléka zsidó kereskedő volt). Az ennél kevesebb, de 2400 pengőnél nagyobb éves jövedelemmel rendelkezők közé tartozott a város vagyoni elitjének az 57 százaléka. Eszerint a város nagypolgári és „középosztályi” szűk rétegei elég jól kerestek ahhoz, hogy országos viszonylatban is megállják a helyüket. Miközben jellemzően a multifunkcionális elitben jelentősen nőtt a tőkekoncentráció: megközelítőleg 1 millió pengővel nagyobb szőlő- és földvagyonra volt az 1937-es elitnek, mint az egy évtizeddel korábbinak. Ellenben arányuk mind a pénzintézetek, mind a részvénytársaságok vezetői testületében 24–30 százalékkal csökkent.

A multifunkcionális elit által lakott utcák és terek 15 százaléka rendkívüli népszerűségnek örvendett körökben, magas presztízsű helyeknek bizonyultak; e 18 utcában és téren lakott a vizsgált elitnek a 46–50 százaléka. Ezen belül is három, a Nagykőrösi, a Csongrádi és a Batthyányi utca volt a legkeresettebb. Azokat az utcákat kedvelték, amelyek sugaras futásuknak köszönhetően közvetlenül a város szívébe, a piacra vezettek, ugyanis generációk óta ezek az utcák rendelkeztek (forgalmi helyzetüknél és kialakult funkcionális szerepkörüknél fogva) nagy presztízzsel.

IV.

AZ ÉRTEKEZÉS TÁRGYÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Tanulmányok

Megjelent

1. Szilágyi Zsolt: Erdei és Mendöl – a tanya. Agrártörténeti Szemle 45. (2003. 3–4. sz.) 549–563.
2. Szilágyi Zsolt: Kecskemét agrártársadalma a gazdasági világválság összefüggésében. In: Állam és nemzet a XIX–XX. században (a 2006. március 31 – április 1-én megrendezett Történész Doktoranduszok Debreceni Konferenciája előadásai). Szerk. Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Program, Debrecen, 2006. 320–333.
3. Szilágyi Zsolt: Szerkezeti alapvonások a Horthy-kori Kecskemét agrártársadalmában. (Benda Gyula díjnyertes tanulmány.) Korall 28–29. (2007. Szeptember) 196–225.
4. Szilágyi Zsolt: Gazdaelit a Horthy-kori Kecskeméten. In: Generációk a történelemben. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 21. (A Hajnal István Kör – Társadalmi Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete.) Szerk. Gyáni Gábor – Láczy Magdolna. Kiadja: a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület és a Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza, 2008. 295–307.

Megjelenés alatt

5. Szilágyi Zsolt: Város–tanya kapcsolat a Horthy-kori Kecskeméten. Tér és Társadalom 25. (2011. 3–4. sz.)
6. Szilágyi Zsolt: Parasztváros – gazdagváros? Kecskemét adóstársadalma a Horthy-korszakban. Századok 145. (2011. 6. sz.)
7. Szilágyi Zsolt: A Horthy-kori helyi elit fogalmáról. Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXIII. Történeti Tanulmányok XIX. (2011)

Konferencia előadások

1. Kecskemét agrártársadalma a gazdasági világválság összefüggésében. *Állam és nemzet a XIX–XX. században*, DE Történelmi Doktori Iskola, Debrecen, 2006. március 31.
2. Zsidó elit a Horthy-kori Kecskeméten. *Zsidóság a magyar társadalomban a 19–20. században*. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola és ORZSE Doktori Iskola, Budapest, 2007. március 20.
3. Gazdaelit a Horthy-kori Kecskeméten. *Generációk a történelemben*. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület és Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza, 2007. július 6.
4. A társadalom gazdasági potenciálja. Vagyonszerkezet és eladósodottság Kecskeméten (1930–44), *Helyzetkép és jövőkép: a magyar társadalom a „fordulat évei”-ben*, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, DE Történelmi Doktori Iskola és Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2007. november 22.